

Social semiotic context is a combination of frames and situational models defined by dominant discourses, i.e. political and institutional ideology, consumer ideology of "common sense" as well as the ideology of the dominant philosophical and aesthetic paradigm and its corresponding method, Such context is indexed by any means manifesting the stereotypes – in artistic techniques, way of thinking, assessments, etc.

Key words: cognitive context, cod, conceptualization, discourse semiosis, literary text.

Н. Г. Махоніна
Артемівськ. Україна

УДК 811.112.2'373.7

ПОМИЛКОВА АНАЛОГІЯ ЯК ПРИЧИНА СУБСТИТУЦІЇ КОМПОНЕНТІВ НІМЕЦЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Постановка проблеми. Загальний інтерес до теорії номінацізму сив лінгвістів вивчати емотивний бік мовного знака більш поглиблено. Як показали дослідження на всіх рівнях мови, оцінність, емотивність, експресивність грають не менш важливу роль, ніж номінативність та інформативність. При вивченні феномену емотивності особливу цікавість викликає фразеологія, в одиницях якої «номінативне розчинене в експресивному та підпорядковується йому» [3, с. 211]. Одна з властивостей фразеологічних одиниць (далі – ФО) – здатність до компонентної заміни – пояснюється, поряд з іншими чинниками, також і необхідністю експресивнішого вираження, уточнення, диференціації емоцій, які викликаються певною ситуацією та передаються відповідним фразеологізмом.

Мета роботи – дослідити вплив субституції компонентів ФО, здійсненої на засадах народної етимології, на емотивні характеристики усталених виразів.

Аналіз основних досліджень. Термін «народна етимологія» був введений німецьким лінгвістом Ферстеманном (E. Förstemann) у 1852 році, коли у фундаментальній статті «Über deutsche Volksetymologie» були визначені основні риси цього лінгвістичного феномену. У Росії та Україні питаннями народної етимології займалися М.В. Крушевський, І.О. Бодуен де Куртене, О.І. Томсон, М.С. Державін, О.І. Афанасьєв, а також сучасні мовознавці Р.Р. Гельгардт, Л.Ю. Максимов, Ю.В. Відкупников, Н.В. Горбель, В.І. Гаврись та ін. Час від часу робилися спроби запровадити нові терміни на позначення цього явища («лексична асиміляція», «помилкова аналогія», «наївна / помилкова етимологія»), зараз всі вони вживаються як синоніми. Більшість вище зазначених лінгвістів робила у своїх дослідженнях акцент на переосмисленні ізолюваного слова, лише окремі науковці (В.І. Гаврись, М.В. Гамзюк, В.І. Школярєнко, В.М. Мокієнко) розглядали помилкову аналогію як одну з засад, на основі яких може відбуватися заміна компонентів фразеологічних виразів. У нашій роботі досліджується зв'язок

між емотивними характеристиками фразеологізму та субституцією його компонентів на основі народної етимології.

Матеріал дослідження. Діахронічний аналіз фразеологічного складу німецької мови дозволяє зробити висновок про те, що компоненти ФО демонструють під час розвитку високу здатність до морфологічної і синтаксичної змінюваності. Одним із найпоширеніших видів фразеологічних трансформацій є лексична субституція компонентів ФО, яка веде до утворення лексичних варіантів або структурних синонімів.

Особливим видом лексичної субституції ФО є заміна на основі помилкової аналогії. В. М. Мокієнко називає це явище паронімічною трансформацією компонентів [3]. Сутність цього виду заміни полягає у «притягуванні» маловідомого слова до більш відомого і в «переключенні» семантики на основі формальної трансформації. У мові досить велика кількість ФО зазнали діахронічних змін, підґрунтям яких стало «припасування» фразеологічного компоненту під більш відомий паронім. Цей феномен можна пояснити впливом так званої народної етимології – специфічного мовного явища, яке полягає в прагненні відшукати в словах внутрішню форму як раціональне пояснення їхнього значення без урахування реальних фактів їх походження. Народна етимологія займається розкладанням слова на морфеми з заміною нібито помилкової морфеми на правильну. Наявність народної етимології маркує гарячу зацікавленість частини населення у проясненні змісту слів рідної мови, створює попит на «продукцію» етимологів. Проте не кожний «перекручений» фразеологізм стає фактом мови. Це відбувається лише тоді, коли має місце вдале оновлення образу, а емотивність та експресивність виразу починають грати раніше відсутніми відтінками.

Чим більше у мові питома вага фразеологізмів із діалектизмами (1), архаїзмами (2) або словами іншомовного походження (3), тим вище шанс зустріти у діахронічному розрізі випадки їхньої трансформації шляхом лексичної субституції компонентів на засадах народної етимології. Через те, що у німецьких фразеологізмах є закономірно присутніми всі три групи складових, що знаходяться в «зоні ризику», паронімічна трансформація стала дуже розповсюдженим мовним явищем у німецькій фразеології.

(1) Територіальна роздрібненість Німеччини на численні князівства і карликові держави, яка збереглася аж до 70-х років XIX століття, призвела до утворення багатьох діалектів на її території. З часом окремі діалектні слова просотувалися в інші райони країни. Оскільки вони були незрозумілі для місцевого населення, їхні значення і мовна форма здебільшого перекручувалися. Так, проникнення нижньонімецького усталеного виразу *aapen schann* («offene Schande», укр. «ганьба при всьому народі») супроводжувалось заміною компоненту *aapen* (укр. «відкритий») на *aap* (укр. «мавпа»), що призвело до різкого оновлення образу: *eine Affenschande sein* (укр. букв. «мавпяча ганьба») при збереженні значення звороту (прибл. «нечувана ганьба», «щось неймовірно ганебне»). Відірвавшись від

свої вихідної семантичної форми, вираз став оригінальнішим та яскравішим, свіжий образ вдало оновив його експресивність, виникла ФО стала широко вживаною. Заміна компонента на субститут *Affe* – символ дурості – призвела до підвищення питомої ваги семи негативної оцінки, вплинувши таким чином і на емотивність фразеологізму. Розглянутий приклад є свідченням того, що «народна етимологія здійснює на фонетичному рівні те, що робить метафора на лексичному: показує зв'язаність світу там, де звичайне око і вухо, а також наукова думка її відкидає» [4].

(2) На основі помилкової аналогії може відбуватися й заміна застарілих компонентів ФО. Принцип звукової подібності нерідко грає й тут вирішальну роль. Наприклад, сучасний фразеологізм *zu Paarent reiben* (укр. «приборкати, угамувати» або «приперти до стіни, загнати у глухий кут») походить від *zum Baren treiben*, який первісно означав «заганяти в ясла», а згодом набув переносного значення «приборкувати». Оскільки у XVIII столітті слово «Baren» (укр. «ясла для годування худоби») вже не вживалося, а вираз у своїй вихідній формі був незрозумілий, тому що його внутрішня форма стерлася, то замість *Baren* почали вживати *Paar* (укр. «пара»), а пізніше – *Paaren* (укр. «пари», множина). Поєднання народної етимології та викликаного нею ефекту новизни призвели до «оживлення» експресивних та емотивних потенцій сталого виразу, дозволивши застарілому фразеологізму залишитися у мовному складі.

(3) Мовна одиниця може бути незрозумілою для більшості носіїв мови також, якщо вона іншомовного походження. У подібному випадку для асиміляції фразеологізму можливі декілька шляхів:

- 1) переклад усього виразу: (лат.) *Apparet id etiam caeso!* >(нім.) *Das sieht sogar ein Blinder!* (укр. «це видно і сліпому»);
- 2) частковий переклад виразу: *va banque spielen* (укр. «грати ва-банк»);
- 3) спроба наблизити незрозумілі компоненти до рідної мови фонетичним шляхом.

З точки зору теми нашого дослідження, цікавим є третій тип асиміляції, коли переробка початкового слова, слова-прототипу, проводиться шляхом зміни лише незрозумілих звукосполучень, які «затмарюють» сприйняття всього слова. Заміна призводить до подальшого осмислення слова, робить його зрозумілішим, легшим для передачі іншим носіям мови. Всі фонетичні зміни у слові при народній етимології обов'язково призводять до появи у ньому певного значення, відсутнього до перетворення. Без цієї умови, без появи у слові змісту, зрозумілості для того, хто говорить, усі фонетичні трансформації не мають сенсу.

Саме такий шлях пройшов компонент *Amtsschimmel* у ФО *den Amtsschimmel reiten* (укр. прибіл. «розводити бюрократизм, паперову тяганину»). За старих часів у Австрії гриф «*Simile*» у канцелярській мові означав, що наступна справа повинна вирішуватися так, як і попередня (лат. «*similis*», укр. «подібний, однаковий»). Чинownika, який всі справи вирішував згідно з отриманим циркуляром, тобто однаково, називали

«Similereiter», а діяльність, яку він виконував, – «*Similereiten*» (укр. прибіл. «заповнювати за шаблоном», букв. «їздити верхи однаково»). Згодом «*Simile*», незрозуміле широкому загалу, було замінене на «*Schimmel*» (укр. «сива коняка»). Вибору саме цього субституту сприяв другий компонент усталеного виразу «*reiten*» (укр. «їздити верхи»). Через певний час компонент «*Schimmel*» розширився до емотивно маркованого «*Amtsschimmel*» (укр. букв. «чиновницька сива коняка»), який і надав усьому виразу сему іронічності. Отже, сучасне значення вислову *den Amtsschimmel reiten* має відтінок жартівливості, відсутнє у вихідній ФО *Simile reiten*.

Висновки. Субституції компонентів ФО на основі помилкової аналогії, незважаючи на властивий їй традиційно мовленнєвий характер, припустима й на рівні мови, якщо новий образ вдало оновлює експресивність виразу. Відриваючись від своєї вихідної семантичної форми, усталені вирази стають оригінальнішими та яскравішими, а внаслідок цього – більш широко вживаними. Завдяки розглянутому виду субституції відбувається оновлення форми фразеологізму, його образності та експресивності, зазнає змін емотивність (а саме її окремі компоненти: емотивний тон, оцінність, інтенсивність). Конкретний характер семантичних змін залежить від емотивних властивостей замінюваних компонентів.

Література

1. Гаврись В. І. Сталі сполучення слів у сучасній німецькій мові (походження і вживання) / В. І. Гаврись. – К. : Рад. школа, 1971. – 248 с.
2. Горбель Н. В. Культурно-знаковий характер декодування народної етимології / Н. В. Горбель // Язык и межкультурная коммуникация: [Сб. статей 1 международной научной конференции]. – Астрахань : "Астраханский университет", 2007. – С. 135-137.
3. Мокиенко В. М. Славянская фразеология : [Учебное пособие] / В. М. Мокиенко. – 2-е изд., испр. и доп. – М : Высш. школа, 1989. – 287 с.
4. Никитина С.Е. Паронимическая аттракция или народная этимология? [Електронний ресурс] / С. Е. Никитина. – Режим доступу : <http://rus.1september.ru/article.php?ID=200101602>. – Дата звернення : 22.11.2016.
5. Чудинов В. А. О непрофессиональной этимологии русских слов [Електронний ресурс] / В. А. Чудинов. – Режим доступу : <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0211/002a/02110067.htm>. – Дата звернення : 22.11.2016.

Аннотація

Махонина Н.Г. Ошибочная аналогия как причина субституции компонентов немецких фразеологических единиц.

Целью исследования является рассмотрение влияния субституции компонентов фразеологизмов, причиной которой послужила народная этимология, на их эмотивные характеристики. Замена компонентов ФЕ на слова-субституты анализируется в диахроническом разрезе.

Ключевые слова: субституция, слова-субституты, народная этимология, образность, экспрессивность, эмотивность.

Анотація

Махоніна Н.Г. Помилкова аналогія як причина субституції компонентів німецьких фразеологічних одиниць.

Метою дослідження є розглянути вплив субституції компонентів фразеологізмів, що відбулася шляхом народної етимології, на їхні емотивні характеристики. Заміна компонентів ФО на слова-субститутути аналізується у площині діахронії.

Ключові слова: субституція, слова-субститутути, народна етимологія, образність, експресивність, емотивність.

Abstract

Makhonina Natalia. Popular Etymology as Cause of Lexical Substitution Of German Phraseological Units' Components.

The term “folk etymology” (also called “popular etymology” or “false etymology”) is used to describe the change in a word or phrase over time resulting from the replacement of an unfamiliar form by a more familiar one. A product of ignorance, it nevertheless should not be underestimated as a factor of language history, for many familiar words and phrases owe their form to it.

The article deals with the influence of folk etymology on German phraseological units. The aim of the research is to examine the influence of substitution (based on popular etymology) on emotive characteristics of phraseological units. The replacement of the components of phraseological units is analyzed in diachronic aspect.

As far as folk etymologies result from a desire to rationalize words that make no sense to the speaker the following regularity can be observed: the more unfamiliar are the compounds of phraseological units to majority of native speakers, the greater is the chance for a phraseological unit to be modified. Folk etymology applies mostly to such components of phraseological units as dialect, archaic (or old-fashioned), foreign words and scientific names. The idiom “den Amtsschimmelreiten” (engl. Approximately “to breed bureaucracy”) provides a good example. Historically, “Schimmel” (engl. “the gray horse») has no relation to “Simile” (lat.

«similis», engl. «similar to»). The phraseological unit “Similereiten” was used to show that all cases were tried in the same way, the official, working in such a way, was called “Similereiter”. But “Simile”, unknown to the majority of German speakers, was clearly remodeled into “Schimmel”, substitute, based on the phonetic association with the previous variant. The choice of this substitute was also influenced by the second component of the idiom “reiten” (engl. “ride”). In some time “Schimmel” was substituted to “Amtsschimmel” (engl. literally “bureaucratic gray horse”) due to which the whole phraseological unit became the ironic seme. The analyzed example shows that lexical substitution (based on popular etymology) can influence on emotive characteristics of phraseological units (in this example on emotive tone). All other replacements of the components of idioms mentioned in the article are also analyzed in diachronic aspect.

Key words: substitution, substituted words, popular etymology, figurativeness, expressivity, emotivity.